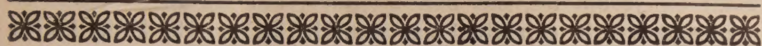
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 6 October 1922.

JESAJA EN DE ZONDEN VAN ZIJN TIJD

door

Dr J. RIDDERBOS.

Gelijk de profeten over het algemeen, heeft ook Jesaja allereerst de roeping, te getuigen tegen de zonden van het volk, in welks midden hij leeft. Onder dat volk is dan meer speciaal te verstaan de bevolking van Juda en Jeruzalem, al heeft Jesaja zijn blik ook wel tot Efraïm uitgestrekt. Over zijne bestraffing van Heidenvolken spreken we hier niet.

Het boek zijner profetieën vangt aan met eene aangrijpende klacht, die de HEERE ten aanhoore van hemel en aarde aanheft over de ontrouw van Zijn volk. [1])

Kinderen bracht Ik groot en tot aanzien,
maar zij, zij vielen van Mij af!
Een os kent zijn meester
en een ezel de krib van zijn heer —
Israël heeft geene kennis,
Mijn volk verstaat niet.

De woorden behooren niet tot Jesaja's oudste profetieën — waarschijnlijk zijn ze uit den tijd van Achaz — maar zijn wel kenmerkend voor zijne profetie. Ze herinneren aan Hosea door de wijze, waarop de zonde des volks wordt beschreven als een afval van den HEERE en een niet-kennen van Hem.

Dit is van des te meer belang, omdat Jesaja hier niet speciaal spreekt van het specifiek-religieuze terrein. Althans in

[1]) 1 : 2 v.v.

het vervolg van dit hoofdstuk is veelmeer sprake van rechtsverkrachting en bloedvergieten. Veel sterker dan bij Amos komt bij Jesaja uit, dat ook dit alles, dat elk kwaad, dat er gepleegd wordt, een afval van den HEERE is. Hij komt hierin met Hosea overeen. [1]) Maar zoo mogelijk spreekt het bij Jesaja nog sterker. Hosea denkt bij den „afval" in eerste instantie aan de Godsvereering zelve. Bij Jesaja is dit veel minder het geval, maar daartegenover doorvorscht hij meer dan Hosea met zijn profetischen blik het leven van staat en maatschappij; en het zijn allermeest de daar door hem ontwaarde zonden, de onderdrukking der weduwen, de weeldezucht, de wereldsche bondgenootschappen, die hij als afval van den Heilige Israëls bestempelt.

Natuurlijk wordt door alle profeten het leven beschouwd in het licht van het Goddelijk aangezicht; maar bij Jesaja straalt toch dit licht het rijkst; hij is boven anderen de begenadigde ziener, die in volle klaarheid het menschelijk leven toont in zijn verband met den HEERE der heirscharen. Dit juist geeft aan zijne profetie zulk eene diepe en rijke beteekenis, èn voor zijn eigen tijd èn voor de kerk aller eeuwen.

Bij dit gewagen van „afval" gaat ook Jesaja natuurlijk uit van den bijzonderen band, die Israël aan den HEERE bindt, en van al de zegeningen, die het volk van Hem ontvangen heeft. Daarom bestond het meest algemeen karakter van dien afval in ondankbaarheid. Israël, inzonderheid Juda, is de wijngaard, waaraan de HEERE alles heeft te koste gelegd om goede vruchten te verkrijgen. Maar al zijne trouwe, liefdevolle zorg wordt met ondankbaarheid beloond, de wijngaard brengt slechts wilde, wrange vruchten voort:

Hij hoopte op een goed regiment, en zie het was een bloedregiment,
Op rechtsbetrachting, en zie, het was rechtsverkrachting [2]).

In nog scherper licht komt die afval en ondankbaarheid te staan in den bovengenoemden aanhef zijner profetie, doordat ze hier in verband gebracht wordt met de zoons-verhouding, waarin Israël tot den HEERE staat. Zoo zijn ze dan ontrouwe en opstandige zonen, die den Vader verloochenen. [3])

---

[1]) Vgl. Geref. Theol. Tijdschrift Juni 1922, bl. 49. [2]) 5 : 7. [3]) 30 : 1, 9.

Daarom velt de profeet dan ook in heiligen, ziedenden toorn over zijn volk dit vonnis:

Wee, zondige natie, volk zwaar van schuld!
Boosdoeners-geslacht, slecht handelende zonen!
Zij hebben den HEERE verlaten, den Heilige Israëls versmaad.

Zóó zwart is Israëls zonde, dat het door het stomme vee wordt beschaamd. Os en ezel bewaren de dankbare herinnering aan den meester, die ze verzorgt, en aan de krib, waaruit ze gevoederd worden. Bij Israël echter niets daarvan. Door de ondankbaarheid zinkt het tot lager peil dan het vee: het kent niet en verstaat niet.

Die kennis, welke Israel mist, is dus de kennis van den HEERE, en natuurlijk bedoelt Jesaja, evenals Hosea, eene praktische, religieuze, geestelijke kennis. Israël leeft voort, vervreemd van zijn God. Den naam des HEEREN neemt het dikwijls genoeg op zijne lippen, en het meent Hem ijverig te dienen, maar het kent Hem niet en verstaat niets van Zijn dienst. Zoo begrijpt het niet, dat in Zijn oog gehoorzamen beter is dan slachtoffer, en dat de tot hem opgeheven handen, die met bloed bevlekt zijn, Hem niet aangenaam zijn. [2])

Ook kent Israël den HEERE niet in Zijne daden. Ontzettende gebeurtenissen hebben plaatsgegrepen. De vijanden hebben Juda overvallen, heel het land werd tot eene woestenij, de steden zijn met vuur verbrand, alleen Jeruzalem is nog over, eenzaam en verlaten „als een hut in een wijngaard, als eene slaapplaats in een komkommerveld". Maar het is alles tevergeefs! Het volk merkt de hand des HEEREN niet, die dit alles doet! [3])

Gebrek aan kennis is dus voor Jesaja, gelijk voor Hosea, de oorzaak van den komenden ondergang des volks [4]). Maar dit gebrek, dit onverstand stelt ook bij hem Israël schuldig, daar het voortkomt uit de zondige gesteldheid van het hart. We duidden deze aan als ondankbaarheid en ontrouw. De profeet noemt ze ook met een nog scherper woord „wederspannigheid" of „opstandigheid" [5]): dat is immers de zonde van den slechten zoon, die naar geene rede of tucht wil hooren.

---

[1]) 1 : 4. [2]) 1 : 10—20. [3]) Vgl. 5 : 12. [4]) 5 : 13. [5]) 1 : 23; 30 : 1.

Deze weerspannigheid ligt ook zeer bijzonder ten grondslag aan het onverstand, dat men aan den dag legt tegenover Jesaja's prediking, de openbaring aangaande dien God, aangaande Zijn wil en Zijn raad. De profeet heeft hun gesproken van het „werk", dat Hij bezig is te werken in de geschiedenis der volken, van den „raadslag", dien Hij uitvoert. Maar zij verwerpen de onderwijzing van den HEERE der heirscharen en versmaden de verkondiging van den Heilige Israëls [1]). Ja, in het meest drieste ongeloof en den meest onbeschaamden overmoed spotten zij met het door den profeet aangekondigde Godsgericht, dat „werk" en dien „raadslag" van „den Heilige Israëls": „Hij bespoedige toch Zijn werk, opdat we het zien! dat toch nadere en kome de raadslag van den Heilige Israëls, opdat wij hem leeren kennen" [2]).

Immers meenen ze het beter te weten. Zij zijn „wijs in eigen oogen en in eigen schatting verstandig" [3]). Inzonderheid blijkt die eigenwijsheid later telkens en telkens weer in de eigenwillige politiek, die zij voeren tegen den wil des HEEREN en tegen de uitdrukkelijke waarschuwingen van Zijn profeet. Zij meenen met hunne diplomatische wijsheid dood en onderwereld, ja den HEERE zelf te slim af te zijn [4]). Ook hier komt uit de dwaze zelfverheffing van den nietigen mensch, het is alsof „het maaksel van zijn maker zou zeggen: hij heeft mij niet gemaakt, en het vormsel van zijn vormer: hij verstaat niet" [5]). Daarom zal de HEERE die ingebeelde wijsheid te schande maken, „en teloor zal gaan de wijsheid zijner wijzen, en het verstand zijner verstandigen zal wegschuilen [6]).

Dat zijne prediking altijd weer op het onverstand zijner hoorders zal afstuiten, is trouwens aan Jesaja reeds in het roepingsvisioen voorzegd. Immers luidde de hem gegeven opdracht:

Ga en zeg tot dit volk:
Hoort altijddoor, maar begrijpt niet;
En ziet altijddoor, maar bemerkt niet.
Maak het hart van dit volk vet
En maak zijne ooren zwaar en strijk zijne oogen dicht;

---

[1]) 5:24. [2]) 5:19. [3]) 5:21. [4]) 28:15; 29:15. [5]) 29:26. [6]) 29:14

Opdat het niet zie met zijne oogen en met zijne ooren hoore,
En zijn hart begrijpe, en men het weder heele [1]).

De voorzegging der verhardende werking, die Jesaja's prediking zal uitoefenen [2]), berust op de Goddelijke wetenschap, dat het volk reeds thans het geestelijk inzicht mist, en ziende blind is.

In de laatste periode zijner publieke werkzaamheid komt de profeet hierop terug, en zegt hij, dat de HEERE over hen „heeft uitgestort een geest van diepen slaap" [3]) als straf voor het onverstand, dat zij tegenover de profetische prediking steeds hebben betoond.

Een voor Jesaja's prediking kenmerkende trek is, dat hij in dien afval en dat onverstand en in alle zonde bijzonder op den voorgrond ziet treden de hoovaardij, de zelfverheffing van het schepsel tegenover God. Dit hangt samen met het eigenaardige van zijne verkondiging aangaande God. Omdat hem altijd zoo klaar voor oogen staat die hooge en verhevene troon, waarop Israëls Heilige in majesteit gezeten is, toornt hij zoo geweldig tegen alle ingebeelde schepselenhoogheid, waardoor die Goddelijke majesteit wordt aangerand.

In alle perioden zijner prediking wordt men hierdoor getroffen, maar toch nooit sterker dan in de eerste periode. Albeheerschend staat hier op den voorgrond de tegenstelling tusschen menschelijke en Goddelijke hoogheid; en steeds weer wordt Juda's zonde hierin saamgevat, dat men zich trotsch verheft tegen Hem, uit wiens oogen de glans der Goddelijke heerlijkheid straalt:

Want hunne tong en hunne daden zijn tegen den HEERE,
Tartend Zijne oogen vol majesteit [4]).

Die onbeschaamde hoovaardij tegen God spreekt in hun weelde, in hun rechtsverkrachting, in hun spotten met het profetische woord.

Diezelfde hoovaardij is het ook, die, als de Godsgerichten komen, den mensch weerhoudt, zich daaronder te buigen.

Zoo ziet Jesaja het reeds gebeuren in Samaria. In de jaren, die volgden op de voorspoedige regeering van Jerobeam II,

---

[1]) 6:9 v. [2]) Boven bl. [3]) 29:10. [4]) 3:8.

werd het rijk Israël door de slaande hand des HEEREN getroffen. Maar men weigerde zich te buigen. „In hoogmoed en grootschheid des harten" had men het spreekwoord uitgevonden:

Tichels zijn gevallen, maar met gehouwen steen bouwen wij op;
Moerbezie-vijgeboomen zijn geveld, maar cederen stellen wij in de plaats! [1])

Men beroemt zich erop, dat men de eenvoudige huizen van baksteen, die verwoest zijn, vervangt door onvergankelijke prachtpaleizen van gehouwen bergsteen; en dat men, in plaats van het ordinaire timmerhout, voor den nieuwbouw het kostbare cederhout van den Libanon laat komen.

Beschouwen we thans nader de speciale zonden, waarin deze afval van God uitkomt.

Uit Amos' en Hosea's profetiën blijkt de weelde en de rijkdom, dien het rijk Israël genoot onder Jerobeam II. Niet anders stond het in Juda onder de voorspoedige regeering van Jerobeams tijdgenoot Uzzia. In dien weeldetijd viel Jesaja's jeugd en ook zijn eerste optreden. Wel stierf Uzzia nog in het jaar van Jesaja's roeping, maar onder zijn opvolger Jotham bleven de uitwendige omstandigheden in Juda voorloopig dezelfde.

Maar Jesaja kan zich over dien voorspoed, waarvan veel in Jeruzalem en Juda luide getuigt, niet verblijden. Hij ziet daarin en in heel het volksleven te veel, dat niet naar den wil des HEEREN is. Zijn oordeel komt overeen met dat der heilige historieschrijvers, volgens wie Uzzia en Jotham weliswaar vrome koningen waren, maar bij het volk al te weinig navolging vonden. [2])

Zoo velt dan ook Jesaja het vonnis over het volksleven, zooals zich dat aan hem voordoet:

Want zij zijn vol van wat het Oosten biedt
en van toovenaars als de Filistijnen;
En aan de kinderen van vreemden
geven zij handslag.

---

[1]) 9 : 8 v. [2]) Vgl. 2 Kon. 15 : 4, 35; 2 Kron. 27 : 2.

En gevuld is hun land met zilver en goud,
  en talloos zijn hunne schatten;
En gevuld is hun land met paarden,
  en talloos zijn hunne wapenen;
En gevuld is hun land met afgoden;
Voor het werk hunner handen knielen zij neder,
  voor wat hun vingers hebben gemaakt. [1])

Wat ons in deze beschrijving aanstonds opvalt, is het handelsverkeer, waarin Juda blijkbaar stond tot andere volken; de profeet spreekt straks ook van „Tarsisvaarders", zooals men de groote zeeschepen noemde. Het is vooral dit handelsverkeer, dat in Jeruzalem de uitwendige cultuur tot een betrekkelijk hoogen trap heeft opgevoerd. Maar deze is doortrokken van een wereldschen, een Heidenschen geest.

Een deel der hier genoemde zonden ligt op het terrein van het religieuze leven in den engeren zin des woords. In de aanwijzing hiervan komt Jesaja weer met Hosea overeen.

Met de handelsprodukten is binnengedrongen allerlei „wat het Oosten biedt": Heidensche praktijken uit de landen van Tigris en Eufraat. Op de geheimen der t o o v e n a r ij verstaat men zich in Jeruzalem zoo goed als de Filistijnen, die daarin blijkbaar eene zekere beroemdheid hebben bezeten. Bij dat alles zijn er in Juda eene menigte afgodsbeelden, deels zeker door invoer uit het buitenland, deels door wat men met eigen „hand" en „vinger" heeft vervaardigd, van zilver of van goud. [2]) Jesaja noemt die afgoden spottend met een woord, dat eigenlijk „nieten" beteekent: immers is alleen de HEERE waarlijk God, de eenige, die hoog is en verheven. Met dezelfde bedoeling legt hij er telkens weer nadruk op, dat de godenbeelden zijn het maaksel van eigen handen, om de bespottelijke dwaasheid van het knielen hiervoor te doen uitkomen.

Van deze en dergelijke afgodische praktijken heeft Jesaja nog meermalen gesproken. In het eerste hoofdstuk, dat we iets later, in den tijd van Achaz, stellen, gewaagt hij van „de eiken, waarin gij lust hebt", en van „de hoven, die gij u hebt verkozen [3]). Het is de zondige, heel of half Heidensche cultus, „onder allen groenen boom", waartegen ook Hosea zoo krachtig

[1]) 2 : 6—8. [2]) vs. 90. [3]) 1 : 29.

getuigde. Men vereerde in die groene boomen de natuurkracht, welker zegeningen men deelachtig hoopte te worden: Jesaja zinspeelt daarop in zijne voorzegging, dat ze in plaats daarvan zullen worden „als een eik, welks loof verwelkt, en als een hof, die geen water heeft".

Ook uit Achaz' dagen zal zijn het woord aangaande het raadplegen van „de geesten der afgestorvenen, en de waarzeggers, die daar piepen en lispelen" [1]), in plaats dat een volk zijn God raadpleegt. Ook dit is eene bevestiging van de uitspraak: „Israël heeft geene kennis, Mijn volk verstaat niet" [2]).

Waarschijnlijk uit dezelfde periode dateert eene profetie tegen Israël, waarin ook aan dit rijk wordt verweten zijn beeldendienst: het zien op „het maaksel zijner handen". [3]) Hier worden speciaal genoemd „de heilige palen en de zonnezuilen", behoorend bij den dienst van Astarte en Baäl en ook in gebruik bij den onwettigen Jehovadienst op hoogten zooals te Dan en te Bethel.

In dit verband spreekt hij ook van den uit Syrië — waarmede het rijk Israël toen politiek verbonden was — ingevoerden Adonis-dienst. Adonis is de god van den lentegroei: daarom wordt zijn dood beweend, wanneer de lentepracht verdwenen is [4]). Te zijner eere had men Adonis-tuintjes, waarin snel opschietende en ras verwelkende planten werden gepoot; en ook deze Heidensche vereering der natuurkracht had Israël verkozen boven het vertrouwen op den God zijns heils.

Al dergelijke Heidensche praktijken treft de profeet met zijn banvonnis, omdat het niet anders is dan een afval van den Heilige Israëls.

Maar er is op het stuk van den eeredienst nog eene andere zonde, die niet minder scherp door hem wordt bestraft. Daar zijn er ook, die met schijnbaar grooten ijver zoeken het aangezicht van Israëls God, die met hunne offerdieren komen in de voorhoven van den op Sion gebouwden tempel. En toch treft ook dezen het harde vonnis [5]):

Waartoe dient mij uw menigte slachtoffers?
zegt de HEERE:

---

[1]) 8 : 19. [2]) 1 : 3. [3]) 17 : 8. [4]) Ezech. 8 : 14. [5]) 1 : 11 v.v.

Zat ben Ik de brandoffers van rammen
en het vet der mestkalveren;
En in het bloed van stieren, lammeren en bokken
heb Ik geen lust!

(En) straks heet het:

Uwe nieuwemaansdagen en uwe hoogtijden
haat Mijne ziel;
Zij liggen op Mij als een last,
Ik ben moede ze te dragen!
En als gij uwe handen uitbreidt,
bedek ik Mijne oogen voor u;
Ook als gij het gebed vermenigvuldigt,
Ik hoor het niet:
Uwe handen zijn vol bloed.

Wat hier bestraft wordt, is dus het eeren van God met de lippen, terwijl het hart ver van Hem blijft. Ook in tijden van veel openlijken afval — zooals de tijd van Achaz, waaruit dit woord wellicht dateert — bleef toch de Jeruzalemsche tempel imponeeren en het is te verstaan, dat men vooral in een tijd van bangen nood zooals dien van de Syrisch-Efraïmietische bedreiging, te hoop liep in den voorhof om met offeranden Jehova te bewegen, het benarde vaderland te hulp te komen. Wellicht was het ook een der heilige hoogtijden, die thans met bijzonder ijverig tempelbezoek werd gevierd. Jesaja, die immers ook in den tempel-voorhof zijn roepingsvisioen ontving en die ook later daar nog meermalen het volk toesprak, heeft dit een tijdlang mede aangezien. Hij weet, hoe onwaarachtig dit alles is, hoe totaal de oprechte bekeering tot God ontbreekt, en verkondigt, zeker tot niet geringe verbazing dier ijverige tempelbezoekers, en tot niet mindere ergernis der priesters, in naam des HEEREN, dat geen van al die offers of gebeden door Hem wordt aangenomen.

Evenals van de andere profeten, meenen velen ook van Jesaja geheel ten onrechte, dat hij in eene dergelijke uitspraak den offerdienst als zoodanig voor waardeloos verklaart. Dit lijnrechte tegenstelling staan met de groote beteekenis, die hij aan den tempel op Sion toekent.

In de dagen van Hizkia, toen er in de uiterlijke Godsvereering eene hervorming had plaatsgegrepen, maar daaraan bij de groote massa geene bekeering des harten gepaard was gegaan, komt de profeet op die bloot uiterlijke Godsvereering nogmaals terug. Hij vertolkt het verwijt des Heeren tegen Juda, dat „dit volk tot Mij nadert met zijn mond en met de lippen Mij eert, terwijl het zijn hart ver van Mij houdt en hunne vrees voor Mij een aangeleerd menschengebod is" [1]).

Aan het terrein van de uiterlijke Godsvereering nauw verwant is de werkzaamheid van den priester en den profeet. De bestraffing der priesters treedt bij Jesaja lang niet zoo op den voorgrond als bij Hosea; en van strijd tegen valsche profeten vernemen we bij hem veel minder dan bij Jeremia. Toch ontbreekt dit alles niet geheel. In zijne jeugdperiode gewaagt hij bij zijne bestraffing van de hoofden des volks ook van de „leiders", die „misleiders" zijn [2]), waarbij zeker inzonderheid aan de valsche profeten is te denken.

En in eene latere periode voert hij in die beroemde schilderij van een drinkgelag in den tempelvoorhof [3]) onder de tafelbroeders ook een priester en een profeet ten tooneele, die door den wijn zijn beneveld. Uit de spottende woorden, waarmede juist deze mannen zich over Jesaja's prediking uitlaten, leidt men gemakkelijk af de felle vijandschap, die er in deze kringen tegen den profeet werd gevonden. Jesaja verwijt hun inzonderheid, dat ze „beneveld zijn bij het gericht, en waggelen bij de rechtsbeslissing". De profeten geven hunne dronkemansvisioenen voor Goddelijke openbaringen uit; en wanneer de lieden bij moeilijke rechtsgevallen zich om eene beslissing wenden tot den priester als hoogste autoriteit, dan treft men hem in beschonken toestand aan.

Naast de genoemde staat nu een breede reeks van andere zonden, gepleegd op het terrein van het burgerlijk-maatschappelijke leven. Vooral in zijne eerste periode heeft Jesaja hiertegen krachtig getuigd. Het was toen de weeldetijd, onder de regeeringen van Uzzia en Jotham. Jesaja richt zich — gelijk trouwens in verreweg het grootste deel zijner prediking — zeer speciaal tegen de hoogere standen. Op te

---

[1]) 29 : 13. [2]) 3 : 12; vgl. 9 : 14. [3]) 28 : 7 v.v.

merken valt, dat de koning er buiten blijft, wat bij Uzzia en Jotham ook een goeden grond had. Alleen op ééne plaats, waar van eene vrouwen- en kinderregeering sprake is [1]), zou men eene toespeling ook op den koning kunnen zien, althans wanneer men aanneemt, dat deze uitspraak dateert uit den tijd van Achaz, die op twintigjarigen leeftijd den troon had beklommen.

In de bestraffing van de weeldezucht, de ongebondenheid en de rechtsverkrachting der aristocratie herinnert Jesaja sterk aan Amos, bij wiens optreden Noord-Israël immers ook soortgelijken voorspoed genoot. Trouwens, ook Jesaja wist van Samaria's paleizen van gehouwen steen en cederhout [2]).

In de boven [3]) weergegeven schildering van de cultuur, zooals die, vooral onder invloed van den handel, in het toenmalige Juda werd gevonden, is behalve van tooverij en afgoderij sprake van „zilver en goud", van „paarden en wagenen", waarvan het land vol is. Er is geen reden om aan te nemen, dat Jesaja — in strijd met den doorloopenden geest van het Oude Testament — aardsche schatten en krijgstoerustingen als zoodanig zou hebben veroordeeld. Maar hij is er ook ver van, zich te vergenoegen met het gezegde, dat deze dingen „op zichzelf" geene zonde zijn, om de consciëntiën in slaap te wiegen. Van oude en nieuwe cultuuraanbidders staat hij mijlen ver af. Hij proeft den geest, waardoor heel die cultuur blijkbaar wordt beheerscht, en veroordeelt deze in den naam des HEEREN.

Vooreerst is die cultuur, gelijk we zagen, vastgekoppeld aan Heidensche praktijken als tooverij, beeldendienst en zooveel meer. Voorts keert Jesaja's woord zich ook bepaald tegen de weeldezucht. Hij zegt en hij herhaalt het met zooveel nadruk, dat met dat zilver en goud, die paarden en wagenen „hun land gevuld is".

Die weeldezucht met al wat eraan verbonden is, wordt ook uitvoerig en scherp gehekeld bij de vrouwen uit de hoogere standen, die even ijverig als de mannen bezig zijn, den vloek te brengen over land en volk. De profeet teekent ze in al

---

[1]) 3:12. [2]) 9:9. [3]) Bl. 198 v. (Jes. 2:6—8).

haar lichtzinnige ijdelheid in eene breede schildering, die ook als cultuurbeeld van hoog belang is [1]):

Voorts heeft de Heere gesproken:
Omdat Sions dochteren hoovaardig zijn,
En daarhenen gaan met gerekten hals
en lonkende oogen,
Daarhenengaan met trippelenden gang
en met hare voeten rinkelen,
Zal de Heere den schedel van Sions dochteren schurftig maken
en zal de HEERE hare schaamte ontblooten.

En dan volgt nog de opsomming van de voetringen, de voorhoofdsiersels en de maantjes, de oorringen en de armbanden en de sluiers, al die luxe-artikelen, behoorend bij een leven van ijdele dartelheid.

Met innerlijke ergernis heeft de profeet — we herinneren ons, dat we nog in zijne eerste periode zijn, en dat hij dus nog een jonge man is — die vervreemding van den ouden eenvoud en van de vreeze des HEEREN aangezien; heeft hij die modieuze dametjes langs de straten zien gaan, met kleine kokette pasjes, en rinkelend met de voetkettinkjes, in dwaze zelfingenomenheid den hals rekkend, en met dartelen blik lonkend naar de jonge mannen, die ze voorbijgaan.

Hier zien we, dat de weeldezucht der vrouwen met eene reeks van andere zonden gepaard gaat. En dat is bij de mannen evenzoo. We zullen nog hebben te spreken van het onrecht, waardoor die weelde vaak is verworven; en van de brasserij, die in haar gevolg komt.

Eéne zonde echter is er, waarop de profeet bij dit alles sterken nadruk legt. We zagen vroeger, dat de hoovaardij tegen God een der booze grondbeginselen is, waartoe Jesaja de zonde herleidt. Bij de bestrijding der weeldezucht komt dit duidelijk uit. De hoogmoed is het eerste, wat hij aan „Sions dochteren" heeft te verwijten, en op „der mannen trots" komt hij in dit verband telkens en telkens terug. Zeker zal de profeet hierbij ook wel hebben gedacht aan het trotsche gedrag tegenover hunne medemenschen, de zelfverheffing boven de armen en geringen. Maar al de nadruk valt toch hierop,

[1]) 3 : 16 v.v.

dat in dit alles het nietige schepsel zich verheft tegen den hoogen en verhevenen God. Dit is bovenal het zondige in heel die cultuurontwikkeling, dat de mensch de goederen der aarde niet gebruikt om God groot te maken, maar als eens in Babel om een toren te bouwen, die tot aan den hemel zal reiken, om God naar de kroon te steken; en dat hij voorts daaraan ontleent dat trotsch gevoel van eigen kracht, waardoor hij Gods heilige wet met voeten durft te treden en al Zijne roepstemmen met spot en hoon beantwoordt.

Hierover zal Hij, die in den hemel woont, komen ten gerichte, in „schrikwekkende verschijning" en „in den luister Zijner majesteit" [1]:

De hooge oogen der lieden zullen vernederd worden
En de trots der mannen omlaaggehaald;
En verheven is de HEERE alleen op dien dag.
Want een dag houdt de HEERE der heirscharen
Over al wat trotsch en hoog is
En over al wat verheven is, dat het vernederd worde;
Over alle cederen van den Libanon,
De trotsche en verhevene,
En over alle eiken van Basan
En over alle trotsche bergen
En over alle verhevene heuvelen
En over alle hooge torens
En over alle versterkte muren
En over alle Tarsisschepen
En over alle kostbare pronkstukken.
Dan gaat omlaag de hoogheid der lieden,
En wordt vernederd de trots der mannen;
En verheven is de HEERE alleen op dien dag;
En de afgoden — gansch en al verdwijnen ze!

Deze prachtige dichterlijke teekening toont duidelijk, dat het niet de cultuur als zoodanig is, die Jesaja veroordeelt. Naast de „hooge torens" en „versterkte muren" noemt hij de „trotsche bergen" en „verhevene heuvelen". Van al het hooge, in natuur en cultuur beide, zegt hij, dat het op den dag des gerichts door de hooge majesteit des HEEREN zal worden

---

[1]) 2:10 v.v.

nedergeworpen. Niet, omdat dit alles zonde in zichzelf is — dat zijn de hooge torens evenmin als de trotsche bergen — maar omdat het de zelfverheffing des menschen eenerzijds symboliseert, anderzijds door den mensch daartoe misbruikt wordt.

Aan de weeldezucht paarde zich brasserij en dronkenschap.

Wee hun, die in den vroegen morgen zich opmaken
om sterken drank te bejagen,
Die in den donker lang uithouden,
terwijl de wijn hen verhit!
Daar is cither en harp, handtrommel en fluit
en wijn hun feest;
Maar op het doen des HEEREN slaan ze geen acht,
en het werk Zijner handen zien ze niet. [1])

De profeet kent maar al te goed het leege leven der Jeruzalemsche rijken, die, van zorgen voor het dagelijksch brood niet wetend, bij het ontwaken hunne eerste gedachte wijden aan de te houden drinkgelagen, en nog des avonds laat bij den wijn zitten.

En dat zijn dan de menschen, die, verliederlijkt en innerlijk krachteloos als ze zijn, zich trotsch verheffen tegen den hoogen God! Ja, helden zijn ze — namelijk in het wijndrinken; wakkere mannen — in het mengen van sterken drank [2]).

Hoe zulk een leven van de leidende kringen de volkskracht doet teloorgaan, en een land rijp maakt voor het gericht, heeft de profeet elders op treffende wijze geteekend. Wij zagen reeds, dat hij zijn blik ook buiten Juda's grenzen heeft geslagen op wat er in Samaria, de hoofdstad van het broedervolk Israël, geschiedt. Een Amos was zelfs uit Juda naar het Noordelijk rijk getrokken om daar in den naam des HEEREN tegen de volkszonden te getuigen. Van Jesaja wordt ons dit niet verhaald, maar ook zonder dat kon hij gemakkelijk op de hoogte zijn van de toestanden daar. Zoo teekent hij dan Samaria — waarschijnlijk kort voor hare verwoesting in 722 — op deze wijze:

---

[1]) 5 : 11 v.v. [2]) 5 : 22.

Wee der trotsche kroon van Efraïms dronkenen,
En der welkende bloem, zijn prijkend sieraad,
Dat is op het hoofd van het vette dal der door den wijn verslagenen!

Samaria is Efraïms „luisterrijk sieraad", prijkend als „eene trotsche kroon" op het hoofd van het vette dal, dat aan zijn voet ligt, schitterend als eene prachtige bloem. Aldus beschrijft de profeet met keur van beelden Samaria als eene stad, die door hare ligging, haar rijkdom en hare paleizen [1]) in weelderige schoonheid prijkt. Maar hij toont ook, hoe al die luister slechts is als een schitterend vernis, waaronder alles vermolmd en verrot is: het geoefend oog ziet die schoone bloem reeds verwelken, dat prijkend sieraad valt welhaast af, want het wordt gedragen door menschen, wien de wijn te sterk is. In losbandigheid en liederlijkheid is de volkskracht verspild, daarom zal het oordeel komen gelijk een alvernielende storm!

Doch keeren we tot de Jeruzalemsche brassers terug. Wat in hun gedrag boven alles Jesaja's profetische verontwaardiging opwekt, is de lichtzinnigheid, waarmede ze in hun feestgelagen den ernst der tijden vergeten en „op het doen des HEEREN geen acht slaan" [2]). Zelfs ontzien ze zich niet, met Jesaja's prediking den spot te drijven, en met hun dronkemanstong zijn woord aangaande den Heilige Israëls te beschimpen. Zoo zijn ze „wijs in eigen oogen en in eigen schatting verstandig" [3]).

We vermeldden reeds, dat in eene latere periode de profeet ons ditzelfde teekent in een nog realistischer en aangrijpender tafereel. Jesaja heeft zulk een drinkgelag meermalen met eigen oogen aanschouwd: dikwijls waren het offerfeesten, gehouden in den tempelvoorhof. Daar gaan Juda's leidslieden zich op de schandelijkste wijze te buiten. En zij, die zich beroemen, het volk te onderwijzen in de kennis des HEEREN, de priesters en de zoogenaamde profeten, doen het ijverigst mede. Allen zijn
door den wijn beneveld en door sterken drank duizelig;
Priester en profeet zijn beneveld door sterken drank,
Verward van den wijn, zij zijn duizelig van sterken drank,

[1]) Vgl. 4:9. [2]) 5:12. [3]) 5:19, 21.

Zij zijn beneveld bij het gericht, zij waggelen bij de rechts-
beslissing.
Want alle tafels zijn vol walgelijk uitbraaksel
dat er geen plaats meer is [1]).

Ook hier bereikt de beschrijving haar hoogtepunt in het weergeven der roekelooze lichtzinnigheid, waarmede ze Jesaja's onvermoeide prediking bespotten, met zware tong hem nabootsend in woorden, waarin de a-klank uitdrukking der laaghartigste beschimping is:

sawlasaw, sawlasaw, kawlakaw, kawlakaw.

Zoo doet men in een tijd, waarin Juda aan een keerpunt in zijne historie is gekomen, waarin men door zijne dwaze ongeloofspolitiek bezig is voor het volksbestaan het graf te graven, en Sanherib zich gereedmaakt met zijne machtige legioenen in Palestina te vallen.

Inderdaad, in een roes, letterlijk en figuurlijk, dartelt men aan den rand van den afgrond. [2])

In dit alles beluisteren we den toon van den profeet tegen de lichtzinnigheid der leidende klassen. Maar met het volk in zijne breede kringen was het niet beter gesteld.

Behalve op de besproken plaatsen gewaagt de profeet meer dan eens van feestdrukte in Jeruzalem, van „haar volksgewoel en luidruchtigheid" en van hen, die „dartelen" in hare straten [3]). Men verstaat dit te gemakkelijker, als men bedenkt, dat hij zeker meermalen optrad bij volksfeesten [4]). Het feit, dat hij met zijne sombere voorzeggingen die vreugde kwam verstoren, wijst erop, dat hij zulk eene blijde luidruchtigheid in zoo droeven tijd zeker niet kan billijken.

Een hoogst merkwaardig voorbeeld echter van veroordeeling eener lichtzinnige volksvreugde vinden we in eene profetie, die schijnt te dateeren uit den tijd, toen Sanheribs leger reeds een groot deel van Juda had verwoest [5]). De profeet maakt er den inwoners der hoofdstad een bitter verwijt van, dat zij zich om den bangen nood des vaderlands niet bekommeren.

Wat is u toch, dat gij met heel uw bevolking
op de daken klomt,

---

[1]) 28 : 7 v.v. [2]) Vgl. 29 : 9. [3]) 5 : 14. [4]) 29 : 1 v.v.; 32 : 9 v.v. [5]) 22 : 1 v.v.

Gij gedruischvolle, woelige stad,
uitgelatene veste!

Terwijl het volkslichaam uit duizend wonden bloedt, Juda's strijders smadelijk gevangengenomen zijn, en velen hunner door beulshanden gedood, maakt men zich te Jeruzalem vroolijk over een schouwspel, een troepenmonstering. Ja, men viert feest met „runderen dooden en schapen slachten, vleesch eten en wijn drinken". Men lacht den ernst van het oogenblik weg met de klassiekgeworden uitdrukking van galgenhumor: „laat ons eten en drinken, want morgen sterven wij" [1]).

Ook hier is de eigenlijke zonde weer deze, dat men op het doen des HEEREN geen acht slaat. Immers riep Hij door de rampen die Juda troffen, tot verootmoediging en tot bekeering op, „tot geween en rouwklacht, tot kaalschering en zakomhulling" [2]). Zoo blijkt het wederom: Israël heeft geene kennis, mijn volk verstaat niet.

We keeren terug tot Jesaja's eerste periode. Een der zwaarste grieven, die hij tegen de weelde der Jeruzalemsche aristocraten heeft, is het onrecht, waardoor ze hunne rijkdommen hebben verworven.

In het algemeen verwijt de profeet aan de leidende klassen, dat zij tegenover het volk hunne roeping niet betrachten. Daarom neemt de HEERE het op voor dat volk, dat immers Z ij n volk is. Zoo richt zich Zijne aanklacht tegen de bedorven toestanden in de hofkringen, waardoor de regeering des lands in een vrouwen- en kinderregiment is ontaard [3]) — waarbij dan misschien aan den tijd van Achaz is te denken. En ook de geestelijke leiders, de priesters en profeten, zijn tot misleiders geworden — wij zagen reeds, hoe ze bij het drinkgelag de eersten waren.

Inzonderheid echter is het — en hier vooral worden we aan Amos herinnerd — de r e c h t s v e r k r a c h t i n g, waardoor de hoogere klassen zich aan het volk vergrijpen.

De HEERE zelf treedt op als Aanklager tegen „de oudsten van zijn volk en diens vorsten" en beschuldigt hen, dat het aan de armen ontroofde in hunne huizen is [4]). De „oudsten"

---

[1]) 22 : 13. [2]) 22 : 12. [3]) 3 : 12. [4]) 3 : 14.

zijn de hoofden der geslachten; naar overoude gewoonte berustte bij dezen de rechtspraak. Hiernaast worden genoemd de „vorsten", dit zijn de hooge beambten, door den koning aangesteld, van wie sommigen ook de rechtspraak uitoefenden in naam des konings, die de hoogste rechterlijke macht was; terwijl anderen met het burgerlijk of militair bestuur waren belast.

Aan deze allen wordt dus verweten, dat zij zich verrijkt hebben ten koste der armen. Men veroorloofde zich alles tegenover den sociaal zwakke, den arme, die niet door het aanzien zijner familie invloed in de hoogste kringen had, en die door het omkoopgeschenk van zijn rijke tegenpartij altijd schaakmat gezet werd; speciaal de weduwe en den wees, die zelf niet met kracht hun recht konden laten gelden [1]).

Want de rechters zijn omkoopbaar. Zij verklaren den booswicht rechtvaardig voor een geschenk, en ontrooven den rechtvaardige zijn recht [2]), en worden aldus tot dievengezellen [3]). Zóó is het in Juda, en niet anders gaat het in Noord-Israël [4]).

Hoe ernstig de profeet deze zonde opvat, blijkt b.v. uit de gelijkenis van den wijngaard, die hieraan geheel gewijd is. Waarin bestaan die wrange vruchten, door Israël voortgebracht, en waarom het aan het gericht vervalt? Hierin, dat er alom bloedvergieten wordt gevonden in plaats van recht, het gejammer der verdrukten instede van gerechtigheid! [5])

Mede uit dat oogpunt moet dan ook beschouwd worden het hierop volgende wee, uitgeroepen over hen, die hun bezit aan huizen en akkers steeds maar uitbreiden:

Wee hun, die daar voegen huis aan huis
Die akker aan akker trekken tot er geen plaats meer is,
En gij alleen gezeten burgers zijt in het midden des lands! [6])

Ongetwijfeld wordt hier ook die bezitsuitbreiding zelve veroordeeld. Immers was ze in strijd met Gods wil aangaande Israël. Als eenige Eigenaar van Kanaän had Hij dit land onder Israël naar zijne stammen en geslachten enz. verdeeld; en dit moest zoo blijven, opdat in het volksgeheel elk deel zijne plaats behield, om het goede uit de hand des HEEREN te genieten

---

1) 1:17, 23; 10:1. 2) 5:23. 3) 1:22. 4) 10:2. 5) 5:7. 6) 5:8.

en Hem van de opbrengst des lands te dienen. Het was daarom eene ingrijpende aanranding der door God gewilde orde, wanneer de rijken op alles beslag legden, zoodat er voor hunne broederen weldra geene plaats meer zou zijn, en zij alleen als „gezeten burgers" in het land zouden overblijven.

Toch denkt de profeet hier zeker ook aan al het onrecht, dat aan dat grootbezit kleeft. Wie zal zeggen, van welke middelen de leden der regentenfamiliën soms gebruik maakten om zich bij een gunstige gelegenheid den aan hunne bezitting palenden akker of wijngaard toe te eigenen. Waar de rechters veil zijn voor geschenken, is veel mogelijk. En ook in Juda zal wel gegolden hebben wat de profeet aan Efraïms regenten verwijt: dat ook door de uitgevaardigde verordeningen en gegeven wetsverklaringen heel het rechtswezen erop werd gericht, om armen, weduwen en weezen, in plaats van hen te beschermen, in de macht der rijken te brengen, „opdat weduwen hun buit worden en zij weezen uitplunderen" [1]).

De geschiedenis van Naboth leert, dat soms de burger zelfs zijn leven niet zeker was, wanneer zijn bezitting de begeerte van een machtige had opgewekt. Men kan erop wijzen, dat dit plan door de Heidensche Izebel is uitgedacht. Toch geeft het feit te denken, dat er in Jizreël niet alleen valsche getuigen werden gevonden, maar dat ook de oudsten en edelen de hand ertoe leenden. Het zou niet onmogelijk zijn, dat ook in het Jeruzalem van Jesaja's dagen dergelijke geschiedenissen hebben plaatsgegrepen. Wij hoorden den profeet reeds gewagen van bloedvergieten [2]), en elders getuigt hij: „uwe handen zijn vol bloed" [3]), en bestempelt hij een deel van Jeruzalems inwoners met den naam van moordenaars [4]). Natuurlijk kan hierbij ook aan andere moorden dan „gerechtelijke" worden gedacht.

Bij het hooren bestraffen van al deze zonden herinneren we ons weer, dat het God is, voor wien Jesaja bij dit alles ijvert.

Natuurlijk trilt in zijn woord ook de deernis met den verdrukte, maar ook dan valt nog de nadruk op de Goddelijke deernis met Z i j n volk, dat vertrapt wordt, tot dat volk behooren ook de armen, wier gelaat wordt verbrijzeld [5]).

[1]) 10 : 2. [2]) 5 : 7; **intusschen is de vertaling hier niet geheel zeker.** [3]) 1 : 15. [4]) 1 : 21. [5]) 3 : 15.

Dat al deze zonden tegen God bedreven worden, komt zeer duidelijk uit in de gelijkenis van den wijngaard, waar immers al die daden van rechtsverkrachting en onderdrukking worden beschreven als de wrange vruchten, die Israël aan God aanbiedt als dank voor al de zorg en liefde, waarmede Hij het heeft omringd.

Ook — en niet het minst — in deze euveldaden komt uit de afval van God en het trotseeren Zijner hooge majesteit, de oorzaken van Juda's naderenden ondergang. Het bedrijven van al deze zonden met eene aan Sodom herinnerende onbeschaamdheid, dát is het wederspannig trotseeren van den HEERE en van Zijne oogen, waaruit de glans Zijner heerlijkheid straalt [1]).

---

[1]) 3:8 v.

VERSLAG
der
ELFDE ALGEMEENE VERGADERING
der Vereeniging van Predikanten van de Gereformeerde Kerken in Nederland, gehouden Woensdag 13 en Donderdag 14 September 1922 in het Jaarbeursgebouw te Utrecht.

1. Des namiddags te één uur opent de Voorzitter Prof. L. Lindeboom van Kampen de vergadering. Hij deelt mede dat van de Bestuursleden Ds. Huismans door ongesteldheid verhinderd zal zijn tegenwoordig te wezen en dat ook Ds. Laman nog niet komen kan. De secretaris, Ds. Kunst komt iets later.

2. De Voorzitter verzoekt te zingen Psalm 32 : 1 en leest 1 Cor. 1 : 17 tot 2 : 5. Ds. Vonk gaat voor in gebed.

3. De Voorzitter spreekt een openingswoord ongeveer van den volgenden inhoud:

In de apostolische verkondiging van den weg der zaligheid staat, inzonderheid bij Paulus, voorop Jezus Christus en Die gekruisigd. Vlak tegen geheel de wereld van wijzen en braven en machtigen in prediken zij overal het Evangelie des kruises dat de Joden een ergernis en de Grieken een dwaasheid is, „maar ons die gelooven de kracht Gods en de wijsheid Gods". Opdat het kruis van Christus niet verijdeld, ontledigd worde van zijn wezenlijken inhoud, heeft Paulus ook te Corinthe het Evangelie niet verkondigd in woorden van menschelijke wijsheid en welsprekendheid, maar in betooning van geest en kracht, „opdat uw geloof niet zou zijn in wijsheid van de menschen, maar in de kracht van God". Wie Paulus ook maar eenigszins wil begrijpen moet hem zien als den kruisgezant van Jezus Christus.

Wat Paulus wil en weet, heeft hij niet van zich zelven. 't Is niet de vrucht van wijsgeerige en theologische studie; de Geest

van God heeft het hem geleerd, de Geest der openbaring en der wedergeboorte, die alle dingen, ook de diepten Gods onderzoekt.

Dat het dwaze Gods wijzer is en het zwakke Gods sterker dan de menschen, daarvan is bewijs de vrucht van den arbeid der apostelen: de gemeente, vergaderd in geheel de toen bekende wereld en haar invloed op het leven der volken.

Het woord des kruises was te allen tijde en is thans nog de ergernis der godsdienstigen, en als dwaasheid geacht door de wijzen; het mikpunt van den Satan, die rusteloos de menschen verleidt en de gemeente van Jezus bedreigt en vervolgt met leugen en geweld.

Als de leer van den gekruisten Zoon van God verzwakt, vermindert ook de eerbied voor de H. Schrift als Gods onfeilbaar Woord; dan gaat de theologie en de prediking en het christelijk leven kwijnen en ontaarden. De geschiedenis der kerk toont dit duidelijk. Doch ook toont zij ons de zorg des Heeren, voor Zijn Naam en volk door het kruis-Evangelie telkens weer omhoog te heffen en zijn kerk te verlossen uit de heerschappij der menschelijke wijsheid en vroomheid.

Spr. wijst op de Reformatie der 16e eeuw en op de getuigen, die God heeft verwekt in de vorige eeuw tegen de verwerping van het kruis door de z.g.n. Groningsche school en andere dwaalleeraars; hierbij herinnert hij hoe Ds. H. de Cock van Ulrum in 1834 aan de N. H. Synode een verklaring zond, dat hij Christus den gekruiste predikte en de tegenstanders bestreed, omdat God hem dien als den onmisbaren en algenoegzamen Zaligmaker had leeren kennen.

Na nog gewaarschuwd te hebben tegen de miskenning van het Evangelie des kruises door Rome en door Protestanten van allerlei gading en kleur, en inzonderheid tegen de „Praktische Exegese" door Kant geleeraard en o.a. door Joh. Weiss en Niebergall c.s. in hun exegese van het N. Testament toegepast, wekte spr. op tot dank aan God, dat nog een breede schare in Nederland vasthoudt aan de H. S. en den gekruisten Christus en tot dankbaar-blijmoedig volharden in den arbeid en strijd voor den eeuwigen Naam.

4: Het jaarverslag van den secretaris Ds. Kunst dat eerst in de avondvergadering kon worden uitgebracht laten we hier,

ouder gewoonte, na het openingswoord van den Voorzitter volgen.

Het luidde aldus:

Geachte Vergadering!

Voor U een jaarverslag gereed te maken is tot nog toe altijd voor mij geweest een aangename bezigheid.

Ook dit jaar kan ik u van goede dingen gewagen.

Het schoone in de geschiedenis van onze Vereeniging is dat zij niet met sprongen is vooruitgekomen en ook niet is bewogen door vloed en eb, maar geleidelijk is voortgeschreden.

Elk jaar kon van vooruitgang worden gewaagd.

Dit wijst op een normaal-gezonde ontwikkeling en op een steeds vaster en dieper wortelen in het gemeenschapsleven onzer predikanten. En dit geeft dan weer moed om met vertrouwen voort te gaan en te gelooven, dat zelfs al zouden er vroeger of later minder gunstige momenten komen, het leven onzer vereeniging daardoor niet zou worden bedreigd. Dat leden onzer vereeniging bedankten is in den loop der jaren slechts zelden voorgekomen. Dit jaar deelde een Em. Predikant ons mee door finantieele onmacht genoopt te zijn om het lidmaatschap op te zeggen. Dat was nog niet voorgekomen en geeft te denken.

Ons ledental bedraagt 387.

Dat onzer begunstigers 31.

Terwijl 98 kerken ons jaarlijks steunen. In het Bestuur bleef onze grijze Voorzitter met jeugdig vuur de belangen der vereeniging behartigen.

Onze thans Emeritus-broeder Ds Vonk bleef met de hartelijke belangstelling van zijn warm gemoed ook bij het klimmen zijner jaren zich aan den bestuursarbeid geven.

Onze Fiscus Ds Kramer is een van de weinige penningmeesters die het voorrecht hebben niet te moeten tobben over problemen die, naar de terminologie van **Patrimonium,** zich bewegen tusschen de polen van sociaal-wenschelijk en economisch-mogelijk. De verhoogde contributie wordt grif betaald, dankbaar ontvangen en voorbeeldig geadministreerd.

Ds Huismans is reeds eenigen tijd ongesteld. Herstel, zoo het

God behaagt, zij hem van harte toegebeden! Wij misten zijn medewerking. Ook thans kan hij niet aanwezig zijn. Worde het hem en ons gegund zijn krachten spoedig weer aan de bestuursfunctie en aan ons vereenigingsleven te kunnen wijden.

Ds Laman voor twee jaar tot bestuurslid verkozen heeft zich, zeer tot ons leedwezen, niet aan den bestuursarbeid kunnen geven. Hoewel herstellend en weer aan den arbeid moet deze broeder zich nog ontzien. Hij heeft aangedrongen op ontheffing uit zijn functie. Dit betreuren we zeer. We hadden ons van zijn medewerking veel voorgesteld.

Van den secretaris zal ik maar niet veel zeggen. Dien ken ik te goed. Alleen dit: hij is er nog.

Of hij blijft, dit zal ook van u afhangen. Immers hij is met den penningmeester aan de beurt van aftreding.

Er zal dus in drie bestuursvacatures moeten worden voorzien. De twee periodieke moeten worden vervuld en de tusschentijdsche ontstaan door het uittreden van Ds Laman.

Gevolg gevend aan een uitgesproken wensch is het aantal te houden referaten in de vergaderingen van dit jaar met één verminderd.

Het contract met het consortium van het Geref. Theol. Tijdschrift werd ook dit jaar verlengd. Opmerkingen over het tijdschrift of over den arbeid der redacteuren werden niet te onzer kennis gebracht.

Op de prijsvraag om een geschiedenis van het Remonstrantisme tot op onzen tijd is geen antwoord vóór den vastgestelden datum ingekomen.

Met dankbaarheid mag worden geconstateerd dat de arbeid onzer Vereeniging om te komen tot een herziening der Bijbelvertaling vrucht begint te dragen.

Men kent de historie.

Een onzer Generale Synodes had de wenschelijkheid van zulk een revisie uitgesproken. Zij oordeelde zelf daarvoor nog niet aan het werk te kunnen gaan maar deed een oproep hooren aan onze theologen om voorbereidenden arbeid te verrichten.

Onze Vereeniging heeft toen de zaak aangepakt en een groote commissie van broeders saamgeroepen die aan het werk togen. De arbeid van deze commissie deed zien dat een compromis

voorloopig het werk schaden zou. Daarom ging men uiteen met de belofte dat ieder voor zich aan het werk zou gaan. De eerste vruchten van dezen arbeid zijn nu gerijpt. **Jesaja** van Prof. Ridderbos en **Mattheüs** van Prof. Grosheide zijn ons als eerstelingen van den te verwachten oogst hartelijk welkom! Zij bewijzen de juistheid van het standpunt ten slotte door de commissie ingenomen, dat in dit stadium moet worden gearbeid naar ieders individueelen aanleg en naar de methode die men aanvankelijk voor de beste houdt.

Later zal uit deze bouwstoffen één gebouw kunnen verrijzen.

Eenige malen kwam weer tot ons het verzoek of niet het vroeger bestaande instituut van Centraal-Bureau voor vacante kerken en vrij-zijnde predikanten tot herleving kon worden gebracht. De advertenties in de bladen, waarbij voor een bepaalden Zondag kerken om een Dienaar des Woords vragen of predikanten zich aanbieden, konden dan vervallen. Wij bewonderen deze adverteer-methode allerminst. Ik denk dat alleen de administraties der couranten ze niet onwelkom vinden. Men kan de zaak van weinig beteekenis achten, toch zit er iets m o n d a i n s, iets Amerikaansch, voor ons Nederlandsch gevoel ongewijds in.

Gewenscht zou de heropening van het centrale bemiddelingskantoor zeker zijn, maar dat zal eerst kunnen wanneer de predikanten zelf algemeen meewerken. Aanvragen van kerken kwamen en komen er genoeg. Aanbiedingen van predikanten ontvangen we te weinig. De Hollandsche vrijheidszucht, die met de gewenschtheid van organisatie wel eens op gespannen voet staat, speelt ons hier parten.

Het jaar dat we doorleefdeen was, voor wat onzen kring aangaat, vrij rustig. Slechts een enkel rimpeltje van het watervlak werd gezien. Een beetje gekibbel, dat theologen maar moeilijk schijnen te kunnen laten, maar geen geruchtmakende dingen. Het front werd ook gekeerd naar de Chr. Gereformeerde broeders, die met ietwat eigenaardige pretentie optreden, het oude thema naar voren brengend: Wie zijn de historisch-ware voortzetting der kerk? Deze dingen kunnen nuttig zijn om ons eigen kerkelijk besef te versterken en ons weer te overtuigen dat we op den goeden weg zijn, zoo we daarin mochten wankelen.

Overigens ontbrak het niet aan stemmen die op de eenheid van alle Gereformeerden aandrongen.

Met vreugde begroeten we de oprichting van een predikanten-vereeniging in den Chr. Gereformeerden kring en een dito van Hervormde Predikanten, die confessioneel één zijn.

Dit kan niet anders dan vruchtbaar zijn.

Feitelijke saamwerking zal wel niet mogelijk wezen. Misschien kunnen we **getrennt marschierend vereint schlagen,** door positie te nemen tegen de alle kerk en godsdienst vijandige macht, die zich in onze dagen zoo driest openbaart.

Zoo staan we dan, als gereformeerde predikanten midden in de worsteling van onzen tijd. Beware God ons bij de liefde voor ons ambt, bij de trouw aan de belijdenis, bovenal bij het geloof aan Hem die ons eenmaal rechtvaardigen zal in onzen levensstrijd. Ik heb gezegd.

5. Naar aanleiding van het jaarverslag vraagt Ds C. Lindeboom van Amsterdam of het niet mogelijk zou zijn dat de Predikanten-vereeniging van rechtzinnige Hervormden, van Christ. Gereformeerden en van ons, over en weer afgevaardigden zonden naar elkanders vergaderingen.

Het Bestuur neemt op zich deze zaak te overwegen en zal advies geven.

Dr. J. C. de Moor van Utrecht zou wel weer gaarne het in het verslag genoemde Centrale Bureau in actie zien, óók opdat de desbetreffende advertenties in de bladen zouden kunnen verdwijnen. Vooral voor een plotseling vrijkomenden Zondag zou dit Bureau nuttig kunnen werken.

Ds F. Kramer, die vroeger dit Bureau hield, spreekt als zijn meening uit, dat er van vruchtbare actie van dit Bureau geen sprake zal kunnen zijn, zoolang er zooveel vacante kerken zijn en de predikanten zooveel uitnoodigingen ontvangen.

De vergadering vereenigt zich unaniem met den wensch van den Voorzitter dat de bedoelde advertenties zullen verdwijnen.

Uit de vergadering wordt de begeerte kenbaar gemaakt dat het Bestuur evenals vroeger zich weer wenden zal tot de kerkeraden om medewerking te verkrijgen voor het bezoeken der vergaderingen. Het Bestuur zegt overweging hiervan toe.

6. De penningmeester Ds F. Kramer rapporteert in het afgeloopen jaar te hebben geïnd *f* 909.01 en te hebben uitgegeven *f* 894.80.

Op verzoek van den Voorzitter wordt deze rekening en verantwoording nagezien door de predikanten B. van Halsema en K. Winkelman, die later rapporteeren, alles in de beste orde te hebben bevonden.

7. Aan de orde is de Bestuursverkiezing. De aftredende bestuursleden Di Kramer en Kunst worden bij enkele candidaatstelling herkozen.

In de plaats van Ds Laman, die ontslag had verzocht, wordt bij acclamatie benoemd Ds C. W. E. Ploos van Amstel van Steenwijk. Mocht deze bedanken dan zal Ds J. J. Miedema van Groningen geacht worden verkozen te zijn.

8. Besloten wordt met betrekking tot het Gereformeerd Theologisch Tijdschrift:

a. het contract met het consortium te bestendigen;

b. wederom een steun van *f* 150 toe te zeggen;

c. de redacteuren Aalders en Ridderbos opnieuw te benoemen.

9. Meegedeeld wordt door het Bestuur:

a. dat met het goedkoop verkrijgbaar stellen van theologische dissertaties nog niet weer kon worden begonnen en

b. dat het Referaat van Ds Bavinck, gehouden in de vergadering van 1920 geheel is uitverkocht. Zelfs uit Amerika kwamen bestellingen, die helaas! niet geheel konden worden uitgevoerd.

10. Het woord wordt nu gegeven aan Prof. Dr J. Ridderbos van Kampen voor het houden van zijn referaat getiteld:

„De plaats van het Oude Testament in de Christelijke prediking”.

De Hoogleeraar ontwikkelt hierbij de volgende stellingen:

a. Het antwoord op de vraag, welke plaats het O. T. in de Christelijke prediking dient in te nemen, is principieel gegeven in de erkenning van het Oude Testament als organisch deel der H. Schrift; wat nader wil zeggen, dat het O. T. Woord Gods is ook voor de N. Testamentische gemeente, mits het beschouwd wordt in het licht van het N. T.

b. Eene predikatie over een Oudtestamentischen tekst moet toch een Nieuwtestamentisch karakter dragen; intusschen mag

dit resultaat niet worden gezocht in den weg van negeering of vervalsching der historie.

c. De prediker late zoowel de eenheid als de verscheidenheid der bedeelingen tot haar recht komen, onderscheide nauwkeurig tusschen het vergankelijke en het blijvende in het O. T., en hebbe ook voor zijn symbolisch-typisch karakter een open oog.

d. Als organisch deel der H. Schrift heeft het O. T. zijne eigene beteekenis voor den opbouw der gemeente; inzonderheid hierin, dat het den onmisbaren grondslag vormt van het N. T., noodzakelijk is voor het inzicht in het historisch verloop der openbaring, en rijk is aan stoffen, die betrekking hebben op de praktijk der godzaligheid, zoowel voor het persoonlijk leven als voor het gemeenschapsleven in huisgezin, maatschappij, staat en kerk.

e. De prediking over Oudtestamentische teksten heeft gelijk alle Christelijke prediking tot hoofdinhoud: God in Christus; ze drage dus een theo-christo-centrisch karakter.

f. De minder volkomene wijze, waarop deze hoofdinhoud der Schrift in het O. T. tot uiting komt, maakt dat men bij een eenzijdig kiezen van Oudtestamentische teksten gevaar loopt, de klaarheid van het Evangelie niet tot haar recht te doen komen.

g. Een te zeldzaam gebruik van Oudtestamentische teksten zal leiden tot verarming der prediking, doordat verschillende onderdeelen der waarheid te veel op den achtergrond blijven.

11. Aan de bespreking van dit referaat neemt allereerst deel Dr G. Keizer van Tiel. Deze vraagt of niet ook de keuze der psalmverzen, die gezongen zullen worden, tot de prediking behoort. Hij meent van wel en is daarom van oordeel dat dit ook bij dit referaat behoort. En dan vraagt hij of we aan de psalmen wel genoeg hebben? Bevoorrechten wij het Oude Testament niet te veel door alleen psalmen te zingen?

Ds S. Datema van Driebergen zegt dat de vijfde stelling een vraag bij hem opwekt. Wanneer er over een historische stof van het Oude Testament wordt gepreekt, is het dan niet voldoende wanneer de prediking theocentrisch is? Moet die dan per se christocentrisch zijn? En wekt men den indruk dan niet dat men opzettelijk er veel bij haalt, dat er niet bij hoort?

Ds H. W. den Houting Jr van Huizum heeft met evenveel genoegen dit referaat aangehoord als hij indertijd heeft gelezen de brochure van Prof. Hoekstra over de Gereformeerde prediking. Toch is de zaak hem nog niet geheel helder. Hij denkt met name aan de woorden van de vierde stelling waarin de referent zegt, dat het Oude Testament rijk is aan stoffen voor de practijk der godzaligheid.

Spr. meent dat dit wel het geval is voor het lyrisch gedeelte van het Oude Testament, maar dat men bij de historische deelen voor de vraag komt in hoeverre men deze kan en mag toepassen voor ons leven; in hoeverre men daaruit normen kan afleiden. Spr. noemt b.v. de historie van het zoeken van een vrouw voor Izak. Welke toepassing mag daaruit worden gemaakt?

Ds J. H. Broek Roelofs van Vroomshoop heeft een vraag die aan de grens ligt n.l. deze: als we preeken over het Oude Testament op Nieuwtestamentische wijze mag dat dan ook geschieden door allegorie? Paulus doet dat ook in Galaten 4. B.v. als we preeken over het uitlaten uit de ark van een duif en een raaf mag dan allegoriseerend gesproken worden over tweeërlei menschen?

De referent, Prof. Ridderbos, dankt voor de belangstelling aan zijn referaat betoond. Aan Dr Keizer antwoordt hij, dat het kiezen van de psalmverzen evenmin tot de preek behoort als het zingen ervan. Het lied heeft echter een plaats in den eeredienst en dus is het verklaarbaar dat de vraag van Dr Keizer opkwam. Het zingen van psalmen alleen acht spr. echter geen bevoorrechting van het Oude Testament. Dr Keizer moet niet op één lijn stellen de Oud-Testamentische psalmen en liederen, die niet uit Gods Woord zijn genomen. De eerste zijn geïnspireerd. Spr. erkent dat er bezwaren zijn verbonden aan het alleen zingen der psalmen. Zij hebben inderdaad een Oudtestamentisch karakter. Maar betere liederen krijgen we toch nooit.

Aan Ds Datema antwoordt referent, dat een preek over een historische stof van het Oude Testament inderdaad christocentrisch zijn moet. Ook in die historie gaat het over Gods bizondere voorzienigheid in het Verbond der genade.

Aan Ds den Houting, die gevraagd had in hoeverre we de

geschiedenissen van het Oude Testament als normatief mogen beschouwen, antwoordt referent dat wij (om hetzelfde voorbeeld te gebruiken dat Ds den H. bezigde) geen vrouw moeten zoeken zooals Eliëzer deed; dat wij geen teekenen moeten vragen op dezelfde wijze als veel mannen Gods in het Oude Testament deden, maar toch ligt er in deze geschiedenissen veel normatiefs. De vraag is in haar algemeene formuleering niet te beantwoorden dan alleen zóó dat inderdaad, zij 't met voorzichtigheid, normen zijn te trekken.

En aan Ds Broek Roelofs zegt spreker op de vraag of we allegoriseerend preeken mogen over het Oude Testament: er zijn in het Oude Testament allegorieën, die moeten als zoodanig behandeld worden, overigens is het allegoriseeren ongeoorloofd. Natuurlijk moet wèl aangetoond dat het aardsche symbool is van het hemelsche en dat is in het Oude Testament de type van het hemelsche en dat in het Oude Testament de type is van den Christus. We zoeken dan naar de diepe beteekenis van het Oude Testament. Evenwel zullen we daarbij zorg moeten dragen niet te ver te gaan.

Ds E. Prinsen van Enschedé vraagt nu nog: Als we het Oude Testament Theochristocentrisch gaan behandelen, is dat niet wat éénzijdig? En moeten we dan niet een groot deel van het Oude Testament ongebruikt laten liggen? Wij komen dan licht op de ethische lijn.

Ook vraagt hij of het niet gevaarlijk is het Oude Testament anders te beschouwen dan het Nieuwe? De geest van het Oude Verbond is toch ook die van het Nieuwe. Spr. zou het wel gewenscht achten dat we b.v. van de hoogleeraren eens een schema kregen om ons te toonen bij verschillende stoffen hoe we Christocentrisch moeten preeken.

Ds W. H. den Houting komt nog terug op hetgeen hij reeds opmerkte en erkent dat er b.v. in de historie van Eliëzer veel normatiefs ligt, maar die norm vloeit niet voort uit Abrahams handelwijze als zoodanig.

Prof. Ridderbos nogmaals antwoordend meent dat er volstrekt geen ethisch gevaar schuilt in het zoeken naar het Christo-centrische in het Oude Testament. Beperking van tekstkeuze is hiervan geenszins het gevolg. Dan, de geest in Elia is in den grond geen andere dan die van Christus en van de

mannen des Nieuwen Testaments. Tegenstelling is hier niet. Maar de geest die in Elia werkte deed dit op andere wijze dan in de apostelen van het Nieuwe Verbond.

Ten slotte, spr. erkent dat niet de historie zelf, als zoodanig, normatief is. Men mag maar niet de Bijbelheiligen in alles tot voorbeeld nemen. Wat normatief is moet uit geheel de Heilige Schrift worden afgeleid.

De Voorzitter oordeelt de vraag van Dr Keizer van belang. Wij hebben z.i. het Nieuw-Testamentisch lied van noode. In elk geval moet er komen een berijming van de psalmen in Nieuw-testamentischen geest. De psalmen moeten gesteld in het licht van het Nieuwe Testament. We zeggen, als we preeken, dat we 't Woord Gods verkondigen. De Nieuw-testamentische kerkliederen mogen gerust daarmee op één lijn worden gesteld. In den hemel worden Nieuw-testamentische liederen reeds lang gezongen. De overtuiging moet komen dat het Nieuw-Testamentisch lied noodzakelijk is.

12. De Voorzitter verwelkomt Dr A. Szabo en diens zoon, beiden ter vergadering aanwezig.

Dr Szabo Sr houdt in de Nederlandsche taal een toespraak ongeveer van den volgenden inhoud:

Hij betuigt zijn hartelijken dank voor de groote en overweldigende vriendelijkheid, die hij ondervindt en waarvan hij diep onder den indruk is.

Hij begroet de aanwezigen uit naam van alle broeders en zusters in Hongarije, die met hen eens geestes zijn en dankt voor genoten steun.

Hij vestigt er de aandacht op dat de Geref. zaak, de zaak van Christus in Hongarije in groot gevaar is en toch wil God wellicht er groote dingen doen.

In het begin der zestiende eeuw schaarden bijna alle burgers zich achter het teeken des kruises. Reeds in de tweede helft dier eeuw hadden haast alle Evangelische christenen voor de Zwitsersche, Calvinistische Reformatie gekozen. Een Geref. predikant vertaalde de gansche Heilige Schrift in het Hongaarsch. In het begin der 17de eeuw volgden de psalmen. We hebben dezelfde melodieën als gij.

In de achttiende eeuw kwam er groote inzinking. Zonde en ongeloof kregen plaats in de kerk. Groote scharen verzaakten

het christelijke, gereformeerde ideaal. Met het ware Calvinistische beginsel hebben zij niets meer gemeen. Prof. Ridderbos zei: het Woord Gods moet heerschen. Een kleine groep in Hongarije is het daarmee eens. De meesten niet. Toch noemen ze zich Gereformeerd. Zij moeten weer leeren wat dit beteekent.

Als men ze vraagt, hebt gij uw Gereformeerde kerk lief, dan zeggen ze ja. Maar dat is omdat zij het patriotisme predikt. Evenwel gelooven zij niet in de Godheid van den Heere Jezus Christus en evenmin dat de Heilige Geest den mensch moet wederbaren. Dat noemen ze methodistisch. Ze lezen geen Bijbel en ze bidden niet in hun huizen. Ze bepalen zich tot kerkgaan.

Tegen deze onverschilligheid strijdt nu een kleine groep. Maar wij kunnen, zegt spr., dezen strijd niet alleen strijden. Gij moet ons helpen. Wij willen u geen zware lasten opleggen, maar God geeft u een schoone kans om iets goeds te doen aan Hongarije. Vele Nederlandsche Gereformeerden bezoeken ons thans. De Conferentie in Buda-Pest was een beslist succes. Helpt ons verder. Het is ons niet in de eerste plaats om stoffelijken, maar vooral om geestelijken zegen te doen. Moogt ge veel geestelijken zegen aan Hongarije brengen!

Ook Dr Szabo Jr spreekt een enkel woord. In de Duitsche taal zegt hij: Mijn vader heeft u veel droevigs gezegd en dat is waarheid. Maar er zijn ook verheugende teekenen in Hongarije. Het aantal families waar de Bijbel wordt gelezen neemt toe en er komen steeds meer gemeenteleden, die zelf ook bidden. In sprekers gemeente is reeds een flinke kern. De Geest des Heeren werkt. Vele predikanten willen in Calvinistische banen. Wij rekenen op de hulp der Hollandsche broeders.

Het was spr. een behoefte om te getuigen van Gods werk in Hongarije.

13. De Voorzitter dankt beide sprekers voor hun woord, dat goed werd verstaan. De liefde tot de Hongaarsche kerken neemt toe. De Voorzitter bidt hun in ruime mate des Heeren zegen toe.

14. Nadat gezongen is het eerste vers van Zacharias' lofzang gaat de Voorzitter de vergadering voor in gebed en dankzegging, daarbij bizonder gedenkend de Hongaarsche kerken.

KRONIEK.

De „September-Bijbel". — Een dankbaar onderwerp voor schrijvers. — Een „Bijbelfeest". — Kerkelijke en godsdienstige verwarring. — Der vaderen voorbeeld. —

Op 2 September 1522 kwam het eerste exemplaar van Luthers volledige vertaling van het Nieuwe Testament van de pers. Eenige dagen geleden vierden we — of neen vierden we niet — het vierde eeuwfeest van dat feit. Wel wat heel stilletjes is onze pers de herdenking van deze gebeurtenis gepasseerd. Jammer, naar we meenen, omdat het werk, dat Luther in zijn Bijbelvertaling wrocht, toch ook van groote beteekenis is geweest voor ons volk, en ook voor de vertaling van de eerste Nederlandsche Bijbels na de Reformatie.

Vier dagen, nadat de Bijbel „uit" was, verzond Luther eigenhandig het eerste exemplaar aan den man die tegenwoordig was geweest toen de eerste letters van den „nieuwen Bijbel" op het papier werden gezet. Hans von Berlepsch, de slotvoogd van den Wartburg, was de gelukkige, dien Luther met een zoo geheel eenig geschenk vereerde. Het titelblad luidde al heel eenvoudig: „Das neue Testament deutsch. Wittenberg." Meer niets. Vóór elk boek was in het initiaal, dat den naam van den schrijver van het boek aangaf, een bijbelsche voorstelling geteekend, terwijl bij de Openbaring 21 platen, over de volle grootte van de pagina, waren ingevoegd. Hoewel Luther geen honorarium ontving voor zijn werk, was de prijs van het boek toch nog anderhalve (middel-duitsche) goudgulden, dat is naar onze berekening ongeveer 24 gulden.

Reeds in December was een tweede druk van het Nieuwe Testament gereed. Wel een bewijs, dat ondanks den hoogen prijs, er toch vraag naar de Waarheid was. Misschien dat het Duitsche volk door de vele herinneringen aan Luthers eersten Bijbel, die het dit jaar onder de oogen kreeg, ook weer ver-

staan leert, wat er op dit oogenblik noodig is voor een nieuwe opleving van den Duitschen volksgeest.

Want bizonder talrijk zijn de geschriften en artikelen, die naar aanleiding van het eeuwfeest van Luthers Bijbel verschenen. „Die Dorfkirche” wijdde zelfs een geheel nummer aan dezen gedenkdag. (Ernting 1922). Von Lüpke gaf daarin een alleraardigst artikel: „Vom Bibellesen auf dem Lande”. Ook al is het waar, dat de toestanden bij ons veelal wat anders zijn, dan die, welke door von Lüpke worden geteekend, toch moeten we helaas zijn bewering ook voor ons land onderschrijven: „Die Bibel steht nicht mehr in solch lebendiger Berührung mit dem ganzen Volksthum”. Evenwel schijnt het mij niet juist, wat hij beweert, dat, indien thans de Bijbel nog gelezen wordt, zulks beter geschiedt dan vroeger. Voorheen, zoo zegt hij, was het vaak maar een soort mode om den Bijbel te lezen, men beschouwde het als een goed en noodzakelijk werk, — thans is het zóó, dat de menschen gewoon geworden zijn om critisch en met oordeel des onderscheids te lezen, zoodat, wanneer men Gods Woord onderzoekt, men daarmee dan ook werkelijk het religieuse leven voedt en voeden wil. Oscar J. Mehl gaf in een klein artikel „Die 400-Jahrfeier der September-Bibel” een historisch overzicht van Luthers vertaling van den Bijbel.

In „Pastoralblätter für Predigt, Seelsorge und kirchliche Unterweisung” werd een preek van General-Superintendent D. Schöttier in Magdenburg, gehouden ter gelegenheid van het Bibel-Jubiläum, afgedrukt. Als tekst nam hij, ongetwijfeld zeer gepast voor een Bijbel-feest in dezen tijd in Duitschland, Marcus 1 : 15*b*, dat in de vertaling van Luther luidt: „Thut Busse und glaubet an das Evangelium.” Vreemd doet nu bij zulk een tekst deze verdeeling aan:

Thema: Glaubet an das Evangelium.

1. Durch Jezum zum Vater! — so werden wir Herren aller Dinge durch den Glauben; 2. In Jesus zu den Brüdern! — so werden wir Knechte aller Dinge durch die Liebe; 3. Mit Jesus ins Himmelreich! — so werden wir Erben aller Dinge durch die Hoffnung.

Mooi gevonden, ook al ligt de verdeeling naar onze opvatting wat erg ver van den tekst. En al zouden wij het wel niet zoo doen!

Het Bijbel-jubileum brengt ons intusschen ook andere boeken in herinnering. Zoo verscheen er voor vijf jaar bij de feesten ter herdenking van Luthers reformatie, in Berlijn, bij Mittler und Sohn, een omvangrijk „Festschrift", en in dat boek schreef Prof. Walther een historisch en taalkundig schitterend verzorgde verhandeling over: „Luthers Deutsche Bibel". Feitelijk maakt dat stuk het geheele boek uit, en vergis ik me niet, dan werd later de titel van het boek die van de studie, terwijl de oorspronkelijke titel tot ondertitel werd gedegradeerd. Wie iets, neen, alles van den Luther-Bijbel wil weten heeft aan dit werk genoeg. In hetzelfde jaar gaf de Evangelischer Bund een werkje uit, hoofdzakelijk liederen bevattende, onder den titel: „Martin Luther im Deutschen Wort und Lied". Niet alleen voor religieuse doeleinden deed de naam van Luther dienst, en behalve het studentenlied, dat weldra ook kroeglied werd, schijnt ook het vrijsterlied den naam van den Hervormer noodig te hebben.

De „Pastoralblätter" bovengenoemd gaf een handleiding voor een voorstelling ter gelegenheid van een feestviering in verband met het Bijbeljubileum. Het is niet oninteressant eens te zien hoe het op zulk een feest toegaat. De bedoelde feestviering is gedacht als een voorstelling van lichtbeelden, die door voordracht en gezang worden verklaard. Men begint met de prediking van Bonifacius in Duitschland op het doek te brengen. Dan declameert de leider een vers

Kennst du das Buch? Wie Feuerbrand,
Es schrieb daran durch tausend Jahr
So mancher Sinn, so manche Hand,
In alter Zeit, im fernen Land
. . . .
Kennst du das Buch? Wie Feuerbrand,
So tragen Sie 's von Land zu Land
Die Boten, die der Herr erkor; .... enz.

Dan zingt het koor het lied „Wie lieblich sind die Boten" uit de Paulus van Mendelssohn. Bij het tweede beeld dat op het doek komt declameert de leider weer:

Jahrhunderte vergehn. Geschlechter kommen,
Sie blühn und welken und der Zeiten Strom

Trägt sie zum Meere der Vergangenheit.
Doch unerschüttert wie auf Felsengrund
Die Kirche steht, auf Gottes Wort erbaut......

Luther in Worms wordt vertoond; het koor valt in met het Lutherlied. Zoo gaat het door. Na een nieuwe voordracht, een nieuw beeld: Luther op den Wartburg en het koor zingt Prätorius' „Allein auf Gottes Wort". Daarna komen beelden van martelaren, een huisgodsdienstoefening in Oostenrijk en „grootmoeder en kleinkind" naar de schilderij van Hans Thoma. Aangrijpend is het stuk, dat de beteekenis van den bijbel voor den soldaat doet zien. Als de voordracht van den leider aldus is geëindigd:

Dort im Tornister — weh, die Wunde brennt —
Gib, Kamerad, das kleine Testament,
Beim Abschied reicht' es mir der Mutter Hand;
Brings ihr zurück ins liebe Heimatland.
Doch noch einmal ein Wort — du find'st es schon —
Lies mir ein Wort von ihm, vom Gottessohn.
. . . .
Und sieh, ein friedlich Lächeln noch umschwebt
Den mund des Sterbenden; die Lippe bebt:
„Herr Jesu, nimm mich auf"... Der Kampf ist aus.
Der Weg ward frei zum ewgen Vaterhaus...

dan is het beeld van een soldaat, die gestorven is met een bijbeltje in de hand zichtbaar geworden; en het koor valt in met een van Bachs meest roerende koralen „Wenn ich einmal soll scheiden." Nadat op eenzelfde wijze de beteekenis van den bijbel in de hut van den kranke werd getoond en bezongen verschijnt ten slotte een beeld van Luthers eersten bijbel op het doek en het koor zingt „Nun danket alle Gott".

Men moge opmerken, dat zulke bijeenkomsten veel hebben, dat ons Gereformeerde volk misschien vreemd zou aandoen, toch kan niet ontkend, dat er in dezen tijd in Duitschland een groote opvoedende kracht van kan uitgaan.

En Duitschland heeft dat noodig. Ook het kerkelijk leven roept om hulp. Dr D i b e l i u s, de Oberhofprediger uit Dresden, gaf zijn „Reiseeindrücke aus dem kirchlichen Leben Deutschlands". Hij zegt daarin, dat de ontwikkeling van het kerkelijk

leven in Duitschland op het oogenblik in een critiek stadium gekomen is. Was kort na de revolutie er bij de menschen, die kerkelijk meeleefden, nog een krachtig begeeren om de kerk, die door de revolutionaire bewegingen was verzwakt, zoo goed mogelijk weer op te bouwen, thans constateert men allerwege een zekere moeheid en ontgoocheling omtrent de hoop voor de kerk. Eensdeels is deze ontmoediging voortgekomen uit het feit dat de organisatorische „Neubildung" niet dié opleving van het innerlijk leven der kerk bracht, op welke men gehoopt had. Van den anderen kant merkt men zoo weinig van innerlijke religieuse krachten van de kerk, dat men de hoop voor de toekomst verliest.

Wanneer hij dan de verschillende deelen van het Duitsche rijk afzonderlijk beziet, merkt hij op, dat men in het Noorden, speciaal in Pruisen, beter en verstandiger deed, dan in het Zuiden van het rijk. Was men ginds uiterst voorzichtig, en aanvaardde men den nieuwbouw van het kerkelijk leven niet vóór men overtuigd was van de doelmatigheid voor de practijk, hier aanvaardde men haastig van de landsregeeringen de regeling die aangeboden werd, en daardoor is men daar in een organisatorische noodwoning gehuisvest. In Schwaben waar de kerkelijke verkiezingen een politiek karakter kregen, werkt de nieuwe regeling bijzonder verwoestend. In Württemberg was de finantiëele toestand van de kerk oorzaak, dat de oude regeling moest worden losgelaten (men was van den wil van de overheid afhankelijk) terwijl een nieuwe organisatie, die te weinig finantieele steun bieden zou, nog niet kan worden aanvaard. Zoo leeft men ook daar onder een noodregeling, die feitelijk regelloosheid is. Gelukkig schijnt intusschen het geestelijk leven, onder den druk voor de kerk, op te waken. Dibelius vond op een mooien Zondagmiddag van dit voorjaar in Schwabens hoofdstad de hoofdkerk tot in alle hoeken bezet; maar in Hannover en Hamburg waren zelfs op Pinksteren des morgens de kerken bij lange na niet vol. Uit het Noorden komt klacht op klacht over de groote offers, die moeten worden gebracht voor de zending, terwijl nu juist vanuit het Zuiden de bijdragen ongewoon rijkelijk vloeien.

Het wil mij voorkomen, dat dit te verstaan is. In het Zuiden leeft nog de invloed van het piëtisme, dat in een stervende

kerk veelal een ontwakend Christendom ziet; en de piëtistische onderstroom is nog sterk genoeg om zich als een neiging naar den dienst Gods heen ook in dezen tijd in het volksleven te openbaren. Terecht merkt dan ook Dibelius op, dat men in het Noorden b.v. in Mecklenburg de zaak van het Christendom veelal uitsluitend als een verstandszaak propageerde; dat daardoor van allerlei organisatie alles werd verwacht en dat zoodoende juist nu de tegenslag zooveel grooter en de moedeloosheid zooveel gevaarlijker is.

Geve God aan het Duitschland van Luther een opwaken in reformatorischen ijver door Gods Geest gewerkt. Met een van de zangen uit het Lutherfeest, dat wij beschreven, mogen ook wij Duitschland toeroepen:

Ja, lasset euch der Väter Beispiel lehren......

J. WATERINK.

RECENSIËN.

D. Pol. Midden-Java ten Zuiden.
Uitgegeven in de serie Onze Zendingsvelden IV door den Zendingsstudieraad te Utrecht.

De predikant van Rijsoord heeft met dit boek aan studenten en dominees, aan Zendingsstudiekringen en allen die belang stellen in het Zendingswerk op Midden-Java een grooten dienst bewezen. In kort bestek is bijeengebracht wat ieder, die zich hier oriënteeren wil, behoort te weten. Het boek geeft zelfs meer dan de titel belooft. Het teekent niet alleen het terrein en verhaalt de geschiedenis der Zending op dit veld, maar geeft ook een korte uiteenzetting van de beginselen, waarnaar de Gereformeerde Zending werkt. Aan het eind beschrijft het in een hoofdstuk Perspectieven welken indruk de toekomst op den Auteur maakt.

De Schrijver is een docent, aan wien men zich kan toevertrouwen. Hij heeft de geschiedenis onzer Zending van de laatste vijftig jaar naarstig onderzocht en zich een zelfstandig oordeel gevormd. Zijn beoordeeling van Wilhelm's werk en van Lion Cachet's inspectiereis is voorzichtig, is tegelijk beslist en rust op goede argumenten.

Een groote verdienste van het boek is, dat het bij is, met de nieuwere geestelijke stroomingen op Java in kennis brengt en aangeeft welke positie de Zending ten opzichte van deze verschijnselen heeft in te nemen.

Voor een tweeden druk — en die zal niet lang op zich laten wachten — zou ik den Schrijver in overweging willen geven het religieuze leven van den Javaan iets breeder te teekenen. Dit hoofdstuk is te beknopt. Door het ingaan op bizonderheden komt het syncretistisch karakter van de religie en vooral de animistische factor in helderder licht. Dit is noodig om te weten, bij welke elementen de Zending zich moet aansluiten.

Dan zal er met-een gelegenheid zijn om over den stijl, die hier en daar wat stroef is, de schaaf te laten gaan. Ds Pol

heeft woorden genoeg tot zijn beschikking, zijn gedachtengang is helder, maar de zinsbouw is niet altijd even gelukkig. Ik geloof niet dat leden van een Zendingsstudiekring den zin op bladz. 316 **Wat ruimer dan het heden met wat vlak voor oogen is, willen wij thans nog trachten te schouwen** bij het eerste lezen zullen begrijpen. Door hier en daar het gezegde vóór het voorwerp te plaatsen, wordt het verstaan van den zin aan eenvoudige lezers bemoeilijkt.

In zulk een voortreffelijk boek versierd met mooie platen dient ook een betere kaart te komen. Liefst met kleuren, en de namen van de kleinere plaatsen niet met kapitale letter.

De prijs is laag.

Een gebonden exemplaar kost franco per post drie gulden vijftig cent. T. HOEKSTRA,

J. D. Wielenga. Leidraad voor de bestudeering van Midden-Java ten Zuiden ten dienste van Zendingsstudiekringen, enz.

Uitgegeven door den Zendingsstudieraad.

Dit boekje is uitermate practisch ingericht en een goede gids voor Zendingsstudiekringen.

De voorpagina wordt door een drukfout ontsierd: Leiddraad in plaats van Leidraad. T. HOEKSTRA.

M. Lindenborn. West-Java. Uitgegeven in de Serie Onze Zendingsvelden.

Utrecht. Zendingsstudieraad.

Het in vlotten stijl geschreven boek van den Zendingsdirector der Ned. Zend. Vereeniging is waard door ieder die belangstelt in het werk der Zending gelezen te worden. Ge merkt terstond, dat de heer Lindenborn in Indië geweest is en alles met eigen oogen heeft gezien. Daardoor heeft dit werk meer coloriet dan het hierboven gerecenseerde.

Ook bij zulk een voortreffelijke handleiding blijven er wenschen.

Zoo zou b.v. de beschrijving van de religie der Soendaneezen wat meer met de religieuze psychologie hebben kunnen rekenen. En het zou aangenaam geweest zijn, wanneer bij elk citaat de plaats van herkomst ware aangegeven. Jammer dat een kaartje ontbreekt. T. HOEKSTRA.

Deutsche Theologie in Wort und Bild.
Leipzig. A. Deichertsche Verlagsbuchhandlung. 1922. No. 4.

De heer Dr Theol. Werner Scholl, Inhaber van de Deichertsche Verlagsbuchhandlung te Leipzig en Erlangen zond aan onze Redactie nummer 4 van zijn catalogus **Deutsche Theologie in Wort und Bild** met verzoek op deze uitgave in dit tijdschrift de aandacht te vestigen. We doen dit met te meer genoegen wijl Prof. Dr Theod. Zahn van Erlangen, die den tienden October zijn 84sten verjaardag vierde, hierin een en ander van zijn jeugd vertelt.

Theodor Zahn werd den 10den October 1838 te Mörs, een dorp tusschen Düsseldorf en Wesel, geboren. Hij werd als kind onderwezen door een huisonderwijzer en bezocht daarna de onderwijs-inrichting, waar zijn vader de leiding had. In 1854 legde hij het eindexamen aan het Frederik-Willemgymnasium te Keulen af en ging daarna theologie studeeren in Basel. In de exegese van het N. Testament liep hij de colleges van Prof. Chr. Joh. Riggenbach. Meer dan deze boeiden hem de voordrachten van Ds I. Stockmeyer over de Bergrede en den brief aan de Galaten. „In klaarheid der exegetische voordracht en vastheid der resultaten overtrof hij alle leeraars die ik ooit over de N. Testamentische vakken gehoord heb." Met Paschen 1856 ging hij voor drie semesters naar Erlangen, waar toen 300 van de 500 studenten theologie studeerden. De persoonlijkheid van Prof. J. Ch. K. Hofmann oefende op den jongen Zahn sterken invloed uit. Ook genoot hij het onderwijs van Franz Delitzsch. „Uebrigens beschränkte ich mich auf eine mässige Zahl von Kollegien und verwandte die meiste Zeit auf Verarbeitung der gehörten und auf Ergänzung derselben durch das Studium beider Testamente nach ausführlichen Kommen-

taren und durch Leseabende mit strebsamen Kommilitonen."

Het vierde studiejaar bracht hij in Berlijn door, waar hij de Dogmatiek hoorde bij C. J. Nitzsch; bij Trendelenburg liep hij philosophie.

Van 1858—'61 studeerde hij thuis voor de te Coblenz af te leggen examens pro licentia concionandi en pro ministerio, ook gaf hij onderwijs aan het instituut van zijn vader. Door een ooglijden werd hij geruimen tijd verhinderd te studeeren. Ondertusschen werd hij leeraar aan het gymnasium te Neustrelitz, welke functie hij 3½ jaar bekleedde.

In de lente van 1865 verkreeg hij een „Repetentenstelle" aan de theol. faculteit te Göttingen. De „repetent" moest in een daartoe ingericht huis de verschillende theol. vakken met sommige studenten „repetiteren" en had ook het recht cursorische voordrachten te houden. Hier begon Zahn's eerste werkzaamheid als docent. In het eerste semester las hij over Mattheus, in het tweede over Jeremia. In Göttingen verkreeg hij het licentaat en later ook het doctoraat in de theologie. In 1868 habiliteerde hij zich aldaar als privaatdocent en in 1871 verkreeg hij den titel van professor extraordinarius.

Reeds bij het begin van zijn werkzaamheid als docent stelde hij zich ten doel **ein auf selbständige Quellenforschung gegründetes geschichtliches Verständnis der Anfänge des Christentums.** Het was een groote moeilijkheid voor Zahn dat ook andere professoren over onderwerpen uit zijn hoofdvak college gaven. Iemand die hem zeer welwillend gezind was gaf dit aanleiding te zeggen: „U is als prediker eigenlijk onontbeerlijk, en als docent overtollig". Teleurstellend was voor den jongen Zahn dat in onderscheidene vacatures een ander benoemd werd. (Waarschijnlijk werd hij om zijn orthodoxie gepasseerd).

Na een jaar in Kiel gewerkt te hebben deed hij in 1878 als ordinarius voor de N. T. exegese zijn intrede in Erlangen, waar hij, na een kort verblijf in Leipzig van 1888—1892, gewerkt heeft. Thans is sedert enkele jaren hij als professor „in den Ruhestand getreten" maar onvermoeid werkt hij voort aan zijn N. Testament Kommentaar, waarvan voor eenigen tijd het deel over de Handelingen verschenen is.

Thans is hij bezig aan den Kommentaar op de Openbaring van Johannes.

T. HOEKSTRA.

Lic. Rudolf Hermann. Zur Frage des religionspsychologischen experiments.
Gütersloh. C. Bertelsmann. 1922. 66 bladz.

Ten vorigen jare heeft Prof. Dr Karl Girgensohn, hoogleeraar te Greifswald, een werk van meer dan zevenhonderd bladzijden het licht doen zien. Het voert den titel: **Der seelische Aufbau des religiösen Lebens.** Eine religionspsychologische Untersuchung auf experimenteller Grundlage. Girgensohn geeft in dit boek een breede bespreking van de protocollen die hij verkreeg door bij een veertiental personen de religieuze verschijnselen experimenteel te onderzoeken.

Tegen dit boek richt zich Hermann's critiek. Zijn hoofdbezwaar is dat Girgensohn tracht de waarde van de religieuze verschijnselen uit het psychologisch onderzoek af te leiden. Hoewel we de critiek van Hermann in alle onderdeelen niet toestemmen kunnen, is hij toch volkomen in zijn recht, wanneer hij tegenover Girgensohn met kracht handhaaft dat de normen ter beoordeeling van de religieuze phaenemena nooit langs empirischen weg vast te stellen zijn. Terecht zegt hij op bladz. 51: „Es muss an der ideellen Selbständigkeit der kritischen Normwissenschaft festgehalten werden! Das geschieht eben dann nicht, wenn man mit Girgensohn die Erkenntnistheorie der Psychologie nachordnen will. Die psychologisierende Auflösung aller objektiven Geltung ist dann die Folge."

T. HOEKSTRA.

Staten-Bijbel in drie deelen.
Kampen. J. H. Kok. 1922. Tweede druk. Afl. 1.

De heer J. H. Kok te Kampen, die voor eenigen tijd zijn zilveren jubileum als uitgever vierde, heeft in die vijf en twintig jaren een ontzaglijk aantal boeken de wereld ingezonden. Doordat in het algemeen genomen steeds goede boeken van zijn persen kwamen, heeft hij aan de zedelijke en godsdienstige opvoeding van ons volk krachtig meegewerkt. De oeuvres van Kuyper en Bavinck zijn in de laatste jaren haast allen bij den

heer Kok verschenen. Ook Henry's Bijbelverklaring is door hem wijd en zijd verspreid.

Het voornaamste werk, dat deze Kamper uitgever tot stand gebracht heeft, is zijn nieuwe driedeelige uitgave van den Statenbijbel met kantteekeningen. Het is een groote verdienste dat deze uitgave tot gevolg heeft, dat de Statenbijbel die in vele huisgezinnen alleen tot sieraad diende, wederom in gebruik gekomen is. In menig gezin leest de huisvader weer voor uit den Statenbijbel en worden de kantteekeningen bestudeerd.

Om de geestelijke vrucht, die het Bijbelonderzoek afwerpt, is het ons een vreugde thans de tweede druk van de nieuwe Staten-bijbel-uitgave te mogen aankondigen.

Deze uitgave is waard allerwege te worden aanbevolen.

Voorzoover ik kan nagaan, is het oude Nederlandsch zoo getrouw mogelijk in de taal en spelling van onzen tijd weergegeven.

T. HOEKSTRA.

Proeve van Uitbreiding van de „Eenige gezangen om nevens het boek der Psalmen te worden gebruikt". Uitg. J. Brandt & Zoon te Amsterdam.

De wordingshistorie van dit bundeltje „gezangen" mag wel algemeen bekend worden geacht. Maar intusschen mag bij een bespreking van dezen bundel toch het doel, met hetwelk de opstellers allereerst te werk gingen, niet worden vergeten. Daarnaast heeft de uitgave van den bundel nu een tweede doel. Dat is: nu alvast de liederen, die in het boekske zijn opgenomen, bekend en populair maken. Ook al zeggen de verzorgers zulks niet, toch is het duidelijk, dat dit de bedoeling moet zijn. Immers anders had de uitgave op het oogenblik geen zin. Want om nu den volke eens te vertellen: zie, dit boden we ter Leeuwarder synode aan, begint men niet zulk een vrij kostbare uitgaaf.

Welnu, met deze gedachten vooropgesteld, kunnen we den bundel bespreken.

We beginnen aan den buitenkant. Dat ziet er bizonder goed uit. En het is zóó gebonden, dat het geschikt voor kerk-gebruik (ik roep even mijn Ned. Gramm. te hulp!) zou hebben kunnen

dienen — indien niet ter synode „geestige spot" (hier citeer ik „De Heraut") het had afgemaakt. Op een orgel in de huiskamer maakt het een uitnemenden indruk.

En we verwachten, dat het daar, in menig gezin, een plaats zal krijgen. Want de muziek is over 't algemeen ook uitnemend verzorgd. Al zette ik hier en daar ook een enkel vraagteeken — de geleerden zijn het niet immer eens; en bij deze laatsten reken ik me niet; vooral niet op muzikaal gebied; slechts mijn ooren hadden het hier en daar gaarne een heel klein beetje anders willen hebben. Maar dit blijven uitzonderingen.

En nu de liederen. Daar gaat het toch feitelijk om.

Welnu, in het algemeen gesproken moet ik zeggen, dat de commissie, die den bundel saamstelde te feliciteeren is met haar werk. Zie eens, men kan natuurlijk wel vragen gaan doen. Waarom dit wel, en waarom dat niet? Maar er zijn nu eenmaal steeds zekere grenzen. En misschien is de commissie voornoemd soms wel eens wat heel ver tegemoet gekomen aan de bezwaren uit een hoek, waar men altijd ketterijen „riekt". Wanneer wij onze psalmen, zooals ze door ons worden gezongen eens gaan ontleden op minder juiste uitdrukkingen, och, dan is er ook wel een en ander te vinden. Het blijft steeds de vraag of het aangaat in een lied bepaalde uitdrukkingen te nemen in een zin, dien ze wel kunnen hebben, maar dien ze niet hebben, naar Schriftuurlijk spraakgebruik. Zoo had ik b.v. het „kostlijk" hart van lied 42, tegen 't welk „al of niet gegronde bedenkingen" worden ingebracht, veel liever gehouden. Maar blijkbaar is de commissie, gezien dat „al of niet gegrond", ten slotte tot de conclusie gekomen, dat het beter was verandering te brengen. Welnu, dan kan ik me daar ook weer bij „neerleggen".

Voor huiselijk gebruik is dit wel een der beste bundels. Er is schier geen gezin of de zooveel honderd en zooveel liederen bevattende verzameling van den meester orgelverkooper Joh. de Heer is er te vinden. Er zijn talloos vele menschen die tegen het zingen van gezangen zijn, omdat ze vreezen, dat ons volk „zingende verloren gaat". Ondertusschen zingen hun kinderen tehuis allerlei Remonstrantsche, Gereformeerde en Methodistische versjes uit de zooveel honderd zooveel, in meer of

minder welluidende symphonie, dooreen. Laten ouders, die een goed getoonzetten en Gereformeerden zangbundel willen hebben, zich dezen nu eens aanschaffen. Hiermee gaan de kinderen niet „het verkeerde pad op”.

De synode oordeelde, dat dit bundelken niet in de kerken kon gebruikt worden.

De teerling is geworpen. Napleiten helpt niet. Of het dan zoo bizonder hoog staat? Of het dan zóó is, dat we vooralsnog nooit aan een beter „gezangboek” kunnen denken? Wel, het wil me voorkomen, dat van de bestaande liederen, die Gereformeerden inhoud hebben, werkelijk niet de slechtste gekozen zijn. Maar wanneer God ons een dichter geeft, die zingt voor het volk, omdat het hart hem dringt, dán kan er misschien wel iets beters komen. Maar dat hebben we nog niet. En laat niemand trachten zooiets te „maken”; ook hier geldt het: ’t gedicht uit plicht gelukt niet licht. Ook voor onzen eeredienst zou deze bundel nog zoo kwaad niet geweest zijn.

J. WATERINK.

Maranatha-Scheurkalender voor het jaar 1923, bewerkt door Ds. J. J. Knap, Dr. J. C. de Moor en J. C. de Koning.

Kampen. J. H. Kok 1922.

Een juweel onder de Christelijke Scheurkalenders.

T. HOEKSTRA.

ONTVANGEN BOEKEN.

P. Oosterlee. Onze opgroeiende Kinderen.

Den Haag. D. A. Daamen. z. j.

Dr E. Koenig. Sexuelle und verwandte modernste Bibeldeutungen.

Langensalza. H. Beyer und Söhne 1922.

Jaarverslag van de Nederl. Christen Studentenvereeniging over den cursus 1921—1922 door Dr H. C. Rutgers.

Driebergen. Hardenbroek.

J. Waterink. Wat te denken van het Occultisme?

Zutphen. J. B. van den Brink en Co.

Menigerlei Genade. No. 11—20 van den Twaalfden Jaargang.

Kampen. J. H. Kok. 1922.

Dr A. Fleischmann und Dr R. Grützmacher. Der Entwicklungsgedanke in der gegenwärtigen Natur- und Geisteswissenschaft.

Leipzig. A. Deichert'sche Verlagsbuchhandlung 1922.

Dr E. Sellin. Wie wurde Sichem eine israelitische Stadt?

Leipzig. A. Deichert'sche Verlagsbuchhandlung 1922.

Lic. H. W. Schomerus. Die Anthroposophie Steiners und Indien.

Leipzig. A. Deichertsche Universitätsbuchhandlung 1922.

Dr R. Jelke. Die Wunder Jesu.

Leipzig. A. Deichertsche Verlagsbuchhandlung. 1922.

Dr E. D. Kraan. Wezen en Waarde der religieuze ervaring.

Rotterdam. J. H. Donner. 1922.

M. Lindenborn. West-Java.

Utrecht. Zendingsstudieraad. Geb. *f* 2.50.

J. D. Wielenga. Leiddraad voor de bestudeering van Midden Java ten Zuiden ten dienste van Zendingsstudiekringen.

Utrecht. Zendingsstudieraad. 30 cent.

D. Pol. Midden-Java ten Zuiden.

Utrecht. Zendingsstudieraad. Geb. *f* 3.50.